

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін, факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Українська мова професійного спрямування»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 «Психологія» (практична психологія)

Лекція №1 «Державна мова — мова професійного спілкування»

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
30.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
25.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
29.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін (протокол від 25.08.2023 р. № 9)

Розробник:

Старший викладач, кандидат філологічних наук Овчинников Михайло Олексійович

Рецензенти:

1. Доцент кафедри українознавства ХНУВС, кандидат філологічних наук, доцент Перцева Вікторія Анатоліївна.
2. Доцент кафедри української мови та мовної підготовки іноземних громадян Харківського національного університету будівництва та архітектури, кандидат філологічних наук, доцент Кучеренко Олена Федорівна.

План лекції

1. Роль і значення мови в суспільному житті.
2. Мова і держава.
3. Мовна політика в Україні.
4. Мовне законодавство в Україні.

Текст лекції

1. Роль і значення мови в суспільному житті

Відповідно до Закону України “Про вищу освіту” вивчення української мови у вищій школі має сприяти всебічному розвитку студента, підвищенню рівня його загальної і професійної культури ”.

У залежності від обраної спеціальності студент засвоює знання, вміння й навички в певній науково-практичній галузі: природничій, технічній або гуманітарній. І хоча національна мова є універсальним засобом спілкування в суспільстві, функції і вага мовних знань, вмінь і навичок у кожній з окремих галузей науки різні. Найбільшого значення вони набувають у *галузі правознавства*, оскільки професійна діяльність юриста завжди пов’язана із тлумаченням (інтерпретацією) норм права, що сформульовані певною мовою. Юридична оцінка і правова кваліфікація обставин конкретної справи ґрунтується на досконалому володінні мовою законодавства, вмінні чітко, лаконічно, однозначно характеризувати суспільні явища, конкретні факти дійсності, поведінки людей тощо.

На відміну від шкільного курсу, *предметом* української мови за професійним спрямуванням, стає не структура й особливості мови в цілому, а норми і виражальні засоби усного та писемного фахового мовлення, стилістичні особливості вербального спілкування в конкретній галузі професійної діяльності майбутнього спеціаліста.

Мова – це система звукових, письмових знаків або символів, що служать засобом людського спілкування, розумової діяльності, способом вираження самосвідомості.

Жодне суспільство, на якому б рівні воно не перебувало, не може існувати без мови. Обслуговуючи потреби суспільства, мова виконує низку функцій, життєво важливих як для самої мови, так і для цього суспільства. Мова, якою не спілкуються, стає мертвою: народ, який втрачає свою мову, зникає.

Мова належить до так званих вторинних систем. Вона існує не сама по собі, а в людському суспільстві, яке її витворює. Водночас мова – один з чинників самоорганізації суспільства і є невід’ємною ознакою таких спільнот, як рід, плем’я, народність, нація.

Мова – найбільше і найдорожче добро кожного народу. Вона існує не сама по собі, а в людському суспільстві, у свідомості членів суспільства, реалізується в процесах мовлення. Тому доля мови певною мірою залежить від кожного з мовців. «Хто якою мовою думає, той до того народу належить» (В.Даль).

- у мові акумулюється духовна енергія народу;
- мова є головною ознакою і символом нації,
- через мову ми пізнаємо світ: наївно вважати, що кожен з нас сприймає світ безпосередньо «таким, як він є».

- мова – найважливіший засіб спілкування людей, засіб вираження і передавання думок, почуттів, волевиявлень. (Звичайно, крім мови вживаються й інші (невербальні) засоби, такі як міміка, жести; азбука Морзе, азбука Брайля для сліпих; морська сигналізація; різні форми тайнопису, аж до секретних розвідницьких шифрів).

- мова – головне знаряддя соціалізації, тобто перетворення біологічної істоти в соціальну, у члена певного суспільства, тому закономірною є теза про те, що мова є засобом творення людини як члена соціуму.

- мова обслуговує людину і суспільство, але водночас є і формою буття їх.

Ідея про глибинний зв'язок між мовою, мисленням і духом народу має значні історичні корені, проте чи не найкраще її сформулював німецький мовознавець Вільгельм фон Гумбольдт: «Мова народу – це його дух, і дух народу – це його мова».

Між мисленням і мовою існує найтісніший зв'язок. Напр., якщо в мові немає слів, що позначають певні поняття, то ці поняття часто стають для людини недоступними. Тому мова як система світобачення впливає на всю людську поведінку: людина поводить себе з предметами так, як їх подає мова.

Отже, мова є дзеркалом національної ментальності.

Тільки вивчення мови народу, з представниками якого ви вступаєте в ділові стосунки, дозволяє сприймати реальність так само, як і носій іншої мови. Напр., у американців і зулусів є суттєва відмінність щодо позначення зеленого кольору: одне слово і 39 відповідно.

Про яку культуру б не йшлося, без мови не обійтися. Один із чинників, що ускладнює спілкування, часто є те, що жителі кожної країни по-різному використовують свою мову.

Ви та ваш співрозмовник-іноземець дивитесь на світ різними очима. Яким би «інтернаціональним», «мультикультурним» й «усезнаючим» ви не намагалися бути, ви не зможете сприймати і відчувати світ так само, як співрозмовник, оскільки у вас немає для цього мовних засобів. Ви можете знати звичаї його народу, смаки, табу, можете засвоїти вірування і філософію, але тільки вивчення його мови дозволяє скинути пута рідної мови і сприймати реальність так само повно, як і він.

Додаткові виміри реальності дають нам знання й мислення двома мовами.

Своєрідність, з якою люди використовують мовні стилі, неминуче призводить до неправильного розуміння того чи іншого виразу, а, можливо, й самого співрозмовника. Отже, ми стикаємося з багатоманітністю культур, специфіка мови яких обумовлена не лише граматичною будовою, словником і

синтаксисом, але й способами впливу на слухача.

Те, що національні мови сприймаються оточуючими по-різному, відзначалося протягом століть. Іспанський король Карл V говорив, що, на його думку, німецькою доречно говорити з солдатами, англійською – з кіньми, італійською – жінками, а іспанською – з Господом Богом. Середньовічний іспанський священик Вінченцо Спінеллі помітив, що італійською мовою співають, іспанською декламують, французькою танцюють і лише португальською справді говорять.

Отже, стикаючись з різноманіттям культур, ми простежуємо й причини комунікативного розриву.

Комунікативний розрив виявляється у трьох формах: мовній, практичній та культурній. Більш серйозні труднощі у менеджерів, дипломатів, юристів викликають відмінності в поведінці, обумовлені культурою або мовою.

Намагаючись подолати лінгвістичні бар'єри, досягти взаєморозуміння, треба враховувати ще й комунікативні моделі на ділових зустрічах, яких дотримуються ті чи інші народи.

Так, різниця мовних культур тих чи інших країн впливає на характер мови, моделі та колористику реклами. Напр., жадібні до інформації німці будуть випускати великі брошури для іноземців, факти будуть переважати над естетикою, яка, скажімо, цінується іспанцями.

Національні мови по-різному доносять ділову інформацію. Менеджери всіх національностей знають, як найбільш ефективно говорити зі своїми співвітчизниками, але нечітко усвідомлюють свою залежність від глибинних особливостей мови.

Отже, як міняється від мови до мови картина світу, так міняється і ділова поведінка. Кожна мова таким чином є носієм свого досвіду, який треба пізнавати, вивчаючи більше мов.

Урахування картини світу іноземного партнера допоможе встановити такий рівень взаємин, який можливий при різниці ментальності.

2. Мова і держава

Поняття “національна мова” і “державна мова”

Земну кулю населяють люди багатьох національностей. Кожен народ, кожна нація має своєрідний і неповторний характер, своє національне обличчя, систему поглядів та уявлень, свою творчість, свою мову.

Мова – найважливіший, універсальний засіб спілкування, організації та координації всіх видів суспільної діяльності: галузі виробництва, побуту, обслуговування, культури, освіти, науки.

Українська мова – єдина національна мова українського народу. Нею послуговуються також українці, які проживають за межами України: у Росії, Білорусі, Казахстані, Польщі, Словаччині, Румунії, Канаді, США, Австралії та інших країнах. Українська мова входить до найпоширеніших мов світу.

Національна мова охоплює літературну мову, територіальні діалекти, професійні й соціальні жаргони, суто розмовну лексику, а літературна мова є вищою формою національної мови. Національну мову творить народ, тоді як літературна мова – викристалізовується під пером митців слова.

Державна мова – це “закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов’язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у закладах освіти, науки, культури, у сферах зв’язку та інформатики”¹.

На земній кулі налічується понад 3000 мов. Але не всі вони – мови національні. Чимало серед них племенних.

Українською мовою розмовляє понад 40 млн. людей, і звучить вона майже однаково по всій Україні, а також за її межами, де є українці. За кількістю тих, хто користується нею, вона стоїть приблизно на 15-20 місці в світі.

Поняття офіційної і державної мови

При поліетнічності населення країни і, відповідно, наявності в ній

дво- чи багатомовності завжди виникає проблема співіснування мов різних етносів не тільки і, власне, не стільки на побутовому, а насамперед на офіційно-державному рівні. У мовному законодавстві держав світу відомі три основні підходи до розв'язання цієї проблеми.

У *першому* випадку як державний засіб спілкування виступає мова однієї, звичайно найчисленнішої національності, що відіграла провідну роль в історичному формуванні держави. Таку функцію виконує іспанська мова в Іспанії, англійська – у США і т. ін. Ця роль мови може бути закріплена Конституцією, як, наприклад, в Іспанії, або не закріплена, як, наприклад, у США. У законодавстві різних країн назва цієї мови може бути різною – *офіційна, державна або національна*, з чого можна зробити висновок, що поняття «державна мова» та «офіційна мова» є тотожними.

Другий шлях вибору загальнодержавного засобу спілкування в умовах багатомовності – визначення як офіційної, або державної, всіх основних мов країни. Це має місце переважно в країнах, де важко визначити якусь одну корінну національність (наприклад, у Люксембурзі, де дві офіційні мови – французька і німецька), або є територія компактного проживання двох і більше різномовних етносів. Наприклад, у Швейцарії є три офіційні мови – німецька, французька та італійська, однак ця тримовність здійснюється тільки в центральних органах влади (у роботі Федеральних зборів тощо). Фактично ж у країні має місце постійна одномовність: вона розділена чітким кордоном на три частини, у кожній з яких використовується як офіційна тільки одна з трьох мов. Подібна мовна ситуація в Бельгії. Тут також на рівні центральних установ визнано французьку, нідерландську та німецьку. Країна розділена чітким лінгвістичним кордоном на три частини: фламандську (з нідерландською мовою), валлонську (з французькою) та двомовний округ столиці Брюсселя. Дві офіційні мови існують у Фінляндії (фінська і шведська), у Канаді (англійська і французька). Така ситуація склалася в цих країнах внаслідок компактного територіального поділу різномовних етнічних груп.

Практикується також *третій* варіант – із співвідношенням у

законодавстві країни понять національна або державна та офіційна мови. Така картина властива в основному постколоніальним країнам, у яких поряд з місцевими («національними») мовами функціонують як офіційні мови колишніх метрополій – англійська, французька, іспанська, португальська. Спроба запровадження понять «офіційна» і «державна» мова була розроблена в СРСР перед його розпадом. Після того, як мови корінних народів кожної із республік були проголошені державними, офіційною мовою в межах Радянського Союзу було запропоновано вважати російську (як мову міжнаціонального спілкування). Співіснування понять «офіційна» і «державна» мови закріплене в законодавстві Республіки Крим: державними проголошено російську, українську і кримськотатарську, а офіційною тільки першу з них.

У Законі про мови в Україні сказано, що в роботі державних та громадських органів, установ і організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей, можуть використовуватися поряд з українською й інші національні мови. Цим положенням гарантуються мовні права всіх інших національностей України. У такому розумінні за мовами цих національностей можна закріпити статус офіційних – на відміну від загальнодержавної української.

В умовах строкатої і подекуди складної мовної ситуації на теренах Європи держави континенту приділяють серйозну увагу питанням правової регламентації статусу мов, їх використання та здійснення відповідної мовної політики. Як і раніше, непорушною залишається старовинна звичаєва міжнародно-правова норма, відповідно до якої визначення статусу мов та порядку їх використання є суверенної прерогативою держави і відноситься до її внутрішньої компетенції. Кожна держава самостійно вирішує мовні питання, враховуючи історичні фактори, національні особливості, культурні традиції і виходячи з власних потреб, потреб суспільства і громадян.

У переважній більшості європейських держав основоположні принципи мовної політики визначаються в їхніх конституціях, насамперед, шляхом визначення офіційної (державної) мови або мов. Зазначимо у цьому зв'язку, що

терміни "офіційна мова" і "державна мова" є тотожними, оскільки офіційна мова держави не може не бути державною, а державна мова не може не бути офіційною. Невипадково в конституціях європейських держав використовується або термін "офіційна мова", або термін "державна мова", але ніколи обидва терміни в одному законодавчому акті саме тому, що вони тотожні. У конституціях деяких держав стисло говориться, що мовою держави є мова титульної нації без прикметників "офіційна" чи "державна".

Отже, поява дедалі нових мов – закономірність загальносвітова. І на цьому тлі піднесення статусу української мови до рівня державної мови України виглядає не як якийсь виняток, а як цілком природне явище.

3.Мовна політика в Україні

Функціонування української літературної мови залежить від стану мовної політики в державі, освіті, культурних традицій народу.

Мовна політика – це система заходів (політичних, юридичних, адміністративних), спрямованих на регулювання мовних відносин в державі, зміну чи збереження мовної ситуації в державі.

Мовна політика є частиною національної політики, органічною складовою певного політичного курсу держави. Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права розробила концепцію державної мовної політики.

Концепція державної мовної політики – система засадничих нормативних постанов, які ґрунтуються на компетентному оцінюванні мовної ситуації в Україні, і якими мають керуватися органи державної влади та органи місцевого самоврядування у своїй практичній діяльності ,регулюючи суспільні відносини в мовній царині.

Мовна ситуація – «Ситуація взаємодії різних мов чи різних форм існування однієї мови в певній державі з огляду на їхню функціональну специфіку й ареал поширення».

Пріоритет мовної політики в Україні – утвердження і розвиток

української мови – головної ознаки ідентичності української нації, яка історично проживає на території України і становить абсолютну більшість її населення.

Правовою основою для здійснення державної мовної політики в Україні є Конституція України (стаття 10), Рішення Конституційного суду України від 14 грудня 1999 року щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України.

Здійснення державної мовної політики забезпечує система органів, яку репрезентують: Національна рада з мовної політики при Президенті України, департамент з мовної політики Міністерства юстиції України, Національна комісія питань правопису та мовних норм Національної академії наук України, Національна рада з питань радіо та телебачення.

Основні пріоритетні напрямки державної мовної політики сьогодні:

- 1) Утвердження української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України;
- 2) Вироблення дієвих засобів захисту від актів зовнішньої мовно-культурної експансії та публічної дискредитації української мови;
- 3) Поліпшення якості української мови на теле- і радіоканалах України;
- 4) Сприяння розвитку мов національних менш;
- 5) Сприяння підвищенню загальної культури громадян України;
- 6) Створення системи контролю за дотриманням мовного законодавства.
- 7) Урегулювання питань, пов'язаних з удосконаленням юридичної відповідальності за порушення законів, які регулюють питання використання державної мови.

Збереження й розвиток української мови є запорукою розвитку української держави, на її захист повинні бути спрямовані охоронні дії

держави, оскільки людина виступає конкретно-історичною і національно-культурною індивідуальністю, є носієм мови, а отже, і носієм духовної культури нації.

Таким чином, спрямованість державної політики на зміцнення позицій української мови сприятиме розкриттю нових горизонтів для розвитку країни взагалі і суспільства зокрема.

4. Мовне законодавство України

Основним документом є чинна *Конституція України*, де в ст.10 проголошується: "Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом".

Інші нормативні акти, що регулюють мовну політику України:

Закон Української РСР "Про мови в Українській РСР" було ухвалено 28 жовтня 1989 року. Він складається з преамбули та шести розділів.

Преамбула проголошує, зокрема, що "українська мова є одним з вирішальних чинників національної самобутності українського народу. Українська РСР забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності".

Розділ I "Загальні положення" регламентує завдання законодавства про мови в УРСР, визначає статус української мови як державної; гарантує права інших національних мов; визначає, що мовами міжнаціонального спілкування в УРСР є українська, російська та інші мови; гарантує право громадян

користуватися своєю національною мовою або будь-якою іншою мовою; встановлює обов'язок службових осіб володіти українською та російською мовами; визначає основні положення щодо охорони та захисту мов; покладає організацію виконання Закону на Раду Міністрів УРСР, а контроль за його виконанням — на Ради народних депутатів УРСР.

Розділ III "Мова освіти, науки, інформатики і культури" (ст.25-ст.32) визначає використання державної та інших мов у дошкільних закладах, у середній школі, в професійно-технічній, середній спеціальній та вищій освіті, в сфері науки, культури та інформатики. Найважливішою в розділі є стаття 25, яку було ухвалено в редакції, запропонованій Г.Крючковим: "Вільний вибір мови навчання дітей є невід'ємним правом громадян Української РСР. Українська РСР гарантує кожній дитині право на виховання та одержання освіти національною мовою. Це право забезпечується створенням мережі дошкільних установ і шкіл з вихованням і навчанням українською та іншими національними мовами".

Одночасно з Законом було ухвалено *Постанову "Про порядок введення в дію Закону Української РСР "Про мови в Українській РСР"*. Проте для окремих положень Закону був встановлений тривалий період набуття чинності: від 3 – 5 років до 10 років (останнє – щодо ст. 25 – ст. 29, які регламентують мову в освітніх закладах). Водночас Раді Міністрів УРСР доручалося розробити "Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року", в якій, зокрема, передбачалося конкретизувати по регіонах терміни впровадження окремих положень Закону.

Окремі положення Закону "Про мови в Українській РСР" було деталізовано (або просто дубльовано) низкою інших законодавчих та підзаконних актів: Закон УРСР *"Про освіту"*, Закон України *"Про інформацію"*, Закон України *"Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні"*.

Один з найвідоміших документів "романтичної доби" становлення українського законодавства, *"Основи законодавства України про культуру"*, декларує: "Функціонування мови в сфері культури визначається

законодавством України про мови.

Держава дбає про розвиток україномовних форм культурного життя, гарантує рівні права і можливості використання в сфері культури мов усіх національних меншин, які проживають на території України" (ст. 4).

Однозначніше на користь української мови висловлюється Закон України *"Про телебачення і радіомовлення"*: "Телерадіоорганізації ведуть мовлення державною мовою.

Мовлення на певні регіони може також здійснюватися мовою національних меншин, що компактно проживають на даній території.

Мовлення на зарубіжну аудиторію ведеться українською та відповідною іноземною мовою" (ст. 9). Аналогічний запис зроблено і в Законі України *"Про рекламу"*.

Нарешті, Закон України *"Про видавничу справу"*.

